

Západ se začínal konečně znepokojovat nad nebezpečným vývojem na Východě a na Balkáně. První výzvu k vytvoření společné křesťanské vojenské ligy proti osmanským Turkům začal organizovat Zikmund Lucemburský, král uherský, který se pochopitelně cítil nejohroženější, zejména po pádu bulharského carství. Jako první se přihlásili k uherskému králi francouzští rytíři s vojskem (Jan hrabě z Nevers, ke kterému se přidal Jan le Meingre, známý jako maršál Boucicaut), dále rytíři z českých zemí, Polska, Itálie, Španělska a Anglie, takže se pozemní armáda rozrostla. Městské státy Benátky a Janov se postaraly o vyzbrojení lodí a k nim se přidali i rytíři z ostrova Rhodu. Armáda byla značně početná, asi kolem 100 000 lidí, ale chybělo pevné jednotné vedení a dohoda mezi veliteli. Bajezid, který plánoval v roce 1396 obležení Konstantinopole, změnil rychle své plány a napadl křesťanské vojsko na Dunaji u Nikopole. Osmanské vojsko připravilo křesťanské lize zdrcující porážku. Většina zajatých byla zabita a samotnému Zikmundovi se jen stěží podařilo uniknout na benátské lodi nejdříve po Dunaji do Černého moře a poté do Konstantinopole. Byl to prvý pokus vytvořit mezinárodní vojsko proti osmanskému nebezpečí, ale byla to i hořká zkušenost z porážky křesťanské vojenské ligy. Ti, kteří přežili, podávali svědectví o skutečném osmanském nebezpečí. Tak tomu bylo i s maršálem Boucicaudem, který se vrátil na francouzský dvůr. Informoval krále Karla VI., který mu povolil vrátit se opět k císaři Manuelovi a pomáhat mu podobně, jako to dělal svého času Amadeus Savojský. V roce 1399 odešel k Manuelovi s vojskem čítajícím 1 200 mužů. Jak malý počet to byl po tak těžké zkušenosti! Sám Manuel psal dopisy západním králům, papežovi do Říma i moskevskému panovníkovi. Nezůstal však jen při dopisech a výzvách. Navštívil země, o kterých předpokládal, že by mu mohly vojensky pomoci. Na rozdíl od svého otce necestoval jako prosebník, ale s důstojným doprovodem. Byl přijímán s respektem a se sympatiemi. První zemí, kde se dále zdržel, byla Itálie. Navštívil Benátky, Padovu, Vicenzu, Pavii a Milán. V roce 1400 dorazil do Paříže a odtud odcestoval do Londýna, kde byl hostem Jindřicha IV., od kterého konečně získal částku asi 2 000 liber na vojenské výdaje proti Turkům. Francie i Anglie sice přátelsky přijaly císaře, ale samy byly ve finančních potížích, jež vyvolala stoletá válka. Přes krásné přijetí, které nebylo spojeno s uzavřením ponižující unie s Římem, jak tomu bylo u předešlých císařů, výsledky vojenské pomoci byly mizivé. O této slabině diplomatických jednání věděl i Bajezid. Otázka dobytí hlavního města na Bosporu byla jen otázkou času. Manuelova cesta měla vliv na zintenzívnění zájmu Západu o byzantský a antický svět. Byzantští učenci (např. Manuel Chrysoloras, žák Demetria Kydona) se proslavili v Itálii, kde bylo jejich působení spojeno s výukou řeckého jazyka, což pozitivně ovlivňovalo vztah k ohrožené byzantské říši, která byla chápána jako kulturní dědic antiky.

Bajezid se zatím pokoušel obléhat Konstantinopol; aby jeho blokáda byla účinnější, vystavěl na asijském bosporském pobřeží známou pevnost Anadolu-Hisar, k níž později přibyla ještě druhá, nazvaná Rumeli-Hisar, na evropské straně Bosporu. K obléhání Konstantinopole došlo za Ioanna VII., který zastupoval císaře

Manuela cestujícího po Evropě. Bajezid se opevnil v některých byzantských městech (Larissa, Patras, Athény 1397) a v Malé Asii dobyl sultanát Aydinský a Menteše. Ovládl východní Anatolii a v roce 1400 se jeho říše rozkládala od Bosny až po východní Anatolii. Není divu, že sultán v roce 1402 povýšeně vyzýval Ioanna VII. ke kapitulaci. Shodou okolností však do vojenských záměrů sultána Bajezida zasáhl kočovný kmen Mongolů vedený Timurem Lenkem, nazývaným na západě Tamerlán. Tento Turek, který z matčiny strany pocházel z Džingischánova klanu, vytvořil během několika let ohromnou říši s hlavním městem Samarkandem rozkládající se od pomezí Číny a Bengálského zálivu až ke Středomoří. Ze Samarkandu pak organizoval výboje do Ruska proti Zlaté hordě, do Persie a do Indie. Poté, co se zmocnil Arménie a Gruzie, napadl v roce 1400 osmanskou osadu na Černém moři Sivaš (Sebasteia). Odtud směřovali mongolští dobyvatelé do oblasti Levanty, do Sýrie a do Bagdádu.

Na Mongoly se snažila působit byzantská diplomacie i papež, který k nim vysílal misionáře, aby získali jejich spojení proti Osmanům. Ioannes VII. slíbil Timurovi za účinnou pomoc proti Bajezidovi placení tributu. Bajezid musel přestat za takovéto situace obléhat Konstantinopol a rychlým pochodem směřoval do východní Anatolie, kde se utkal 25. července roku 1402 u Ankary s vojsky Timurovými.

Přesto, že sultánova armáda měla 10 000 janičářů, hlavně ze Srbska, Bajezid bitvu prohrál, byl zajat a později zemřel ve vězení. Osud Konstantinopole se jakoby zázrakem změnil a město bylo zbaveno osmanské blokády. Tyto události zastihly Manuela II. v roce 1402 v Paříži. Evropa přijala vítězství Mongolů u Ankary s velkým nadšením. Začala navazovat jednání s mongolskou říší a vysílala k ní misionáře z řad dominikánského a františkánského řádu.

Porážka sultána Bajezida znamenala dočasné oslabení osmanské říše a přivodila zároveň velké rozpory mezi sultánovými syny bojujícími o nástupnictví a moc. Z bojů vyšel vítězně Mehmed I. Čelebi (1413–1421). Byl velmi rozumným panovníkem a snažil se o dobrý vztah k císařovi Manuelovi II., kterému vrátil Soluň a některá města v Malé Asii. Podařilo se mu říši upevnit a vnitřně ji posílit.

Morejský despotát

Manuel věnoval velkou pozornost despotátu Morejskému a snažil se z této oblasti vytvořit pevnou základnu proti osmanským útokům. Despotát, jehož centrem byla Mystra, vykázal relativně samostatný politický a ekonomický vývoj. Byl řízen nejdříve potomky Ioanna Kantakuzena v letech 1383–1384 a poté se stal doménou bratrů Manuela a Theodora Palaiologů, kteří zde zkonsolidovali a upevnili vládu.

V roce 1407 se zde ujal vlády Manuelův syn Theodoros II. V letech 1415–1416 zabezpečil Manuel despotát výstavbou Hexamilia, což byla dlouhá hradba mezi Saronským a Korintským zálivem, která měla být silnou bariérou proti Osmanům

mongolové
Sivaš
S. Sebasteia

a mě
totiž
výsl
na v
Je
obdc
kde
Gen
1438
Gem
ným
hlása
i velr
ale je
oblas
popr
slavn
v Itál
pozús
nající
hlavn
byla
kultur
plexe
mi fr
uchov
Ná
vlády
nebyl
na ve
despo
(Pom
Pelop
vé.
Flore
Ioanne
se pro
nové
na ces

skterých byzantských
yl sultanát Aydinský
10 říše rozkládala od
402 povýšeně vyzýval
ských záměrů sultána
nkem, nazývaným na
ízel z Džingischánova
řestem Samarkandem
Středozemnímu moři.
hordě, do Persie a do
400 osmanskou osadu
golští dobyvatelé do
ež, který k nim vysílal
mes VII. slíbil Timu-
ezid musel přestat za
směřoval do východ-
s vojsky Timurovými.
ě ze Srbska, Bajezid
stantinopole se jakoby
Tyto události zastihly
Mongolů u Ankary
u říši a vysílala k ní
anské říše a přivodila
nástupnictví a moc.
Byl velmi rozumným
, kterému vrátil Soluň
vnitřně ji posílit.
nažil se z této oblasti
t, jehož centrem byla
cký vývoj. Byl řízen
a poté se stal domé-
solidovali a upevnili
V letech 1415 – 1416
dlouhá hradba mezi
ěrou proti Osmanům

a měla chránit celé jižní Řecko i proti případné benátské intervenci. V této době totiž nemohl císař spoléhat na pomoc ze Západu, nejednotného a rozvrženého výsledky kostnického koncilu, za situace, kdy se papežská politika zcela soustředila na vnitřní problémy v církvi.

Je pozoruhodné, že právě oblast Peloponésu (Moreje) se stala v posledních obdobích byzantské říše důležitým politickým střediskem a zároveň i ohniskem, kde působili největší byzantští učenci a vzdělanci. Mezi ně náležel Bessarion, Gennadios Scholarios, Isidoros, biskup Kyjevský, a ti, kdo připravovali v letech 1438/9 ve Florencii unii s papežem. Nejvýznamnější z nich byl filozof Georgios Gemisthos Plethon (1355 – 1452), který se zabýval teologickým systémem založeným na novoplatónském učení o idejích. Později bylo oživení polyteismu, které hlásal, odsouzeno a jeho spisy byly spáleny. Zachovaly se jen zlomky a v nich i velmi cenné návrhy na uspořádání státu. Reformy se nevztahovaly na celou říši, ale jen na klasický antický region Peloponés, který se zdál Plethonovi nejzdravější oblastí, odkud by se mohla realizovat určitá regenerace říše. Byzantinci jsou zde poprvé nazýváni Heléni, nikoli Romaioi, čímž se měla naznačit sounáležitost se slavnými antickými Řeky. Plethon, zneuznaný ve své zemi, se stále více zdržoval v Itálii, kde založil platónskou akademii ve Florencii. Zemřel v Řecku, ale jeho pozůstatky byly převezeny do Ravenny, kde má hrobku. Zoufalé postavení uhasínající byzantské říše si vyžadovalo naléhavou potřebu změn ve společnosti. Mystra, hlavní město Morejského despotátu, ležící několik kilometrů od antické Sparty, byla v této těžké době střediskem shromažďujícím intelektuální špičky byzantské kultury a byzantského humanismu. Město samo zůstalo dodnes jedinečným komplexem středověkého osídlení, kde se zachovaly paláce, chrámy zdobené nádhernými freskami, kláštery; je svým způsobem unikátem na půdě současného Řecka uchovávajícím sugestivní atmosféru středověké Byzance.

Nástupce císaře Manuela Ioannes VIII. (1425 – 1448) se musel od počátku své vlády potýkat s cílevědomými a organizovanými útoky zkušeného sultána. Protože nebylo možné zvládnout politickou situaci z jednoho místa, říše se stále více dělila na velké oblasti, v jejichž čele stáli císařovi příbuzní. Byli to vlastně autonomní despotové, jako byl bratr císařův Konstantinos v Mesembrii (Nesebar) a v Anchialu (Pomorje). Druhý bratr vládl na ostrově Lemnu, zatímco Theodoros II. zůstal na Peloponésu až do roku 1427, kdy jej vystřídali Konstantinos a Thomas Palaiologové.

Florentská unie a poslední pokus Západu o záchranu Byzance

Ioannes VIII. přistupoval k zděděné vládě podstatně jinak než jeho otec. Rozhodl se pro to, před čím jej tento důrazně varoval, pro jednání o unii. Vedlo jej k tomu nové ohrožení Konstantinopole. Hledal zprvu vojenskou pomoc a vydal se proto na cestu do Benátek, Milána a Uher, ale mnoho nedosáhl. Poté přistoupil na

kompromis a začal jednat se západní církví. Evropa zmítaná politickou a ekonomickou krizí se stále ještě vyčerpávala stoletou válkou a husitskými boji a nemohla tedy finančně a vojensky Byzanci pomoci. Ale papežská kurie nabízenou ruku od Byzance přijala. Jednání o unii neprobíhala v Římě, ale byla organizována na úrovni koncilu, který byl na Východě pokládán za jedině kompetentní. V letech 1431–1433 probíhalo zasedání koncilu v Basileji, kde byl zvolen papežem Eugenius IV. Účastnili se ho i zástupci konstantinopolské církve. Zde poprvé se ortodoxní Řekové ostře postavili proti tomu, aby byli srovnáváni s českými „heretiky“. A zde také bylo rozhodnuto, aby dalším místem společného jednání mezi Byzancí a papežem byla Ferrara v severní Itálii. Ioannes VIII. se v listopadu roku 1437 znovu vypravil do Itálie. Svého bratra Konstantina dočasně odvolal z Morejského despotátu do Konstantinopole a pověřil ho správou byzantské říše.

Postoj k unii byl v byzantském prostředí složitý, a to jak mezi prostým lidem, tak v kruzích církevních intelektuálů. Základním problémem bylo podřízení konstantinopolské církve Římu, proti čemuž se jednoznačně postavil byzantský lid. Složitější byl postoj intelektuálních vrstev a vysokého byzantského kléru, který se v této době stavěl k unii diferencovaně. Vytvořila se skupina příznivců unie (filenotikoi) a jejich protivníků (anthenotikoi). Obě skupiny vedly tvrdé polemiky, jež byly vlastně výrazem obav ze dvou hrozících zel, ze zničení vlastní svébytnosti Latiny nebo Osmanů.

Koncil byl svolán do Ferrary v roce 1438 a poté pokračoval v roce 1439 ve Florencii. Byzantskou delegaci vedl císař Ioannes VIII. spolu s vážně nemocným patriarchou Iosefem II., který během dlouhého jednání zemřel. Spolu s nimi přijeli patriarchové z Alexandrie, Antiochie a Jeruzaléma, dále význačné kulturní osobnosti, jako byl filozof Georgios Gemisthos Plethon, Gennadios Scholarios, pozdější první patriarcha konstantinopolský po pádu říše, metropolita nikajský Bessarion, Isidoros, řecký metropolita kyjevský, a Markos Eugenikos, biskup efeský. Přijelo na 700 osob a pobyt delegace musel značně zatížit papežskou pokladnu.

Dnes je již velmi těžké si představit zaujatost, s jakou se po dlouhé měsíce setkávaly latinská i řecká strana na zasedáních, kde se řešily otázky, zda Duch svatý vychází z Otce a Syna nebo jen z Otce (tzv. spor o *filioque* ve Vyznání víry), dále latinská doktrína o očistci apod. Každá z polemizujících stran se snažila dokázat chyby protivníka a tak byly také formulovány základní spisy: *Contra errores Graecorum* (Proti omylům Řeků) a *Contra errores Latinorum* (Proti omylům Latinů). Byzantinci se nemohli smířit v diskusích s tím, že dodatek o Svatém duchu (*filioque* = a ze Syna), jenž byl přivtělen katolickou stranou k nikajskému Credo, narušuje hierarchii a vztahy v učení o Trojici a tím i výklad boží osobnosti.

Proto bylo velice důležité nalézt kompromisní řešení zejména k výkladu podstaty Ducha svatého, které bylo po nekonečně dlouhých debatách formulováno díky rozdílu v předložkách „ze“ a „skrže“. Byzantinci přistoupili na formulaci, že Duch svatý vychází z Otce „skrže Syna“, čímž se rozuměla a připouštěla formulace „ze Syna“. Byl připraven dekret o unii, v němž byla zdůrazněna podřízenost

ortod
Latin
slavný
dem 1
hodno
sanční
tuto a
Palaiol
znázor
zachyc
Petra v
Zcel
Byzant
k efesk
stal ve
chii a
Isidoros
a uvězn
cismu p
v Itálii.
velice na
Akvinsk
téměř p
postaven
Postoj
ortodox
hovořilo
slavné cí
nům. Vy
promis č
plnohodr
Negati
potvrdily.
fanaticko
dosaženo.
Na flo
Turkům, z
nejdříve. I
roku 1439
Jiřím Brat
za manžel
tentokráte

á politickou a ekonomickými boji a nemohla se nabízet ruku od byla organizována na kompetentní. V letech volen papežem Euge- Zde poprvé se ortodoxními „heretiky“. jednání mezi Byzanci listopadu roku 1437 odvolal z Morejského k říše.

zi prostým lidem, tak podřízení konstantinopolský lid. Složitější kléru, který se v této věci unie (*filenotikoi*) je polemiky, jež byly ní svébytnosti Latiny

oval v roce 1439 ve i s vážně nemocným l. Spolu s nimi přijeli náčné kulturní osob- s *Scholarios*, pozdější i nikajský *Bessarion*, biskup efeský. Přijelo u pokladnu.

e po dlouhé měsíce ázky, zda Duch svatý e Vyznání víry), dále n se snažila dokázat isy: *Contra errores rúm* (Proti omylům atek o Svatém duchu k nikajskému *Credo*, boží osobnosti.

ia k výkladu podsta- ch formulováno díky ilii na formulaci, že řipouštěla formulace :azněna podřízenost

ortodoxní církve papežovi, a 6. července roku 1439 se přistoupilo k podpisu. Latinský text dekretu o unii přečetl kardinál Cesarini a v řečtině byl pak přednesen slavným Bessarionem. Zdálo se, že bariéra mezi křesťanským Východem a Západem padla a že nastala doba společného postupu. Řím jásal, všichni byzantští hodnostáři unii podepsali, jediný efeský biskup Markos Eugenikos odmítl. Renesanční umělci dlící tehdy ve Florencii se snažili zachytit a vyjádřit ve svých dílech tuto atmosféru. Vittorio Pisano vytvořil medaili s portrétem císaře Ioanna VIII. Palaiologa a Benozzo Gozzoli vyzdobil palácovou kapli Medici-Riccardi freskami znázorňujícími jeho doprovod. Podobně byly scény z florentského koncilu výtvarně zachyceny Antoniem Filaretem, který jimi vyzdobil ústřední portál chrámu sv. Petra v Římě.

Zcela jiná reakce byla však v Konstantinopoli po návratu delegace z Itálie. Byzantský lid nepřijal unii a přimkl se k jedinému, kdo v jeho očích nezradil, k efeskému biskupovi *Markovi Eugenikovi*. Tento vášnivý odpůrce unie se logicky stal vedoucím opozice proti ní. Unii odmítly též patriarcháty v Alexandrii, Antiochii a v Jeruzalémě, s odmítavým postojem se setkala i na Rusi. Metropolita *Isidoros*, který unii podepsal, byl moskevským carem Vasilem III. svržen z úřadu a uvězněn. Později se mu podařilo uprchnout do Itálie, kde konvertoval ke katolicismu podobně jako Bessarion. Oba pak v hodnosti kardinálské strávili život v Itálii. *Gennadios Scholarios* se zalekl reakce byzantských věřících, i když byl velice nakloněn latinskému kléru a zejména latinským vzdělancům, jako byl Tomáš Akvinský. Začal se dívat na své jednání jako na zradu. Zhorlivého zastávce se téměř přes noc stal vášnivý protivník unie. Vyneslo mu to později i důležité postavení v církevní hierarchii.

Postoj k unii však znamenal i změnu ve vztazích byzantské církve k ostatním ortodoxním církvím na Balkáně i v Rusku. Od této doby se o byzantském kléru hovořilo velice kriticky. Na Rusi vznikla tendence požadovat osamostatnění pravoslavné církve, která by nebyla ani vázána Západem, ani poplatná tureckým sultánům. Vytvořila se teorie, že byzantský císař, který buď jedná se Západem o kompromis či dokonce o podřízení papežovi, nebo je v osmanském područí, není již plnohodnotným zastáncem křesťanské *oikumene*.

Negativní důsledky unie, jak je předvídal císař Manuel II., se do písmene potvrdily. V atmosféře pobouření širokých vrstev začali hésychastičtí mniši rozvíjet fanatickou agitaci. Reálné vojenské pomoci ze Západu nebylo ani za cenu unie dosaženo.

Na florentském koncilu nebyla sice vyhlášena ihned křížová výprava proti Turkům, ale bylo zřejmé, že bude nutno zabývat se otázkou obrany křesťanstva co nejdříve. Podnět k tomu daly další Muradovy útoky na Balkáně. *Murad* přepadl roku 1439 Smederovo, jednu z posledních srbských pevností na Dunaji ovládanou Jiřím Brankovičem, který se snažil zastavit sultána a dokonce mu dal svoji dceru za manželku. To však nezabránilo tomu, aby sultán znovu nevytáhl do boje, tentokrát proti Bělehradu (v roce 1440), který byl součástí Uherského království.

Zde však příliš neuspěl. Přesto bylo třeba aktivně prosazovat novou křížovou výpravu, zejména na obranu bezprostředně ohrožených katolických Uher. Iniciátorem výpravy se stal kardinál Cesarini. Polský a uherský král Vladislav Jagelonský se postavil do čela výpravy spolu se sedmihradským vévodou Janem Hunyadim a odvážným despotou Jiřím Brankovičem. K nim se připojil kníže Vlad z Valašska a Benátky přislíbily podílet se na výstavbě loďstva. Pomoc přislíbil i papež a vévoda z Bourgogne. Zároveň se v této době organizovalo i vojsko pod Georgiem Kastoriem Skanderbegem, legendárním hrdinou albánského odporu proti Turkům. Podobně i na Peloponésu se začalo opravovat již jednou zbořený Hexamilion, obranný val proti Turkům překlenující Korintskou šíjí.

Plán výpravy proti Osmanům byl podobný jako při výpravě, která tak neslavně skončila u Nikopole. V čele armády o počtu 25 000 vojáků stál kardinál Cesarini s králem Vladislavem a Jiřím Brankovičem a s Hunyadim. Vojska sestoupila do dunajského údolí. Loďstvo bylo vysláno do Černého moře, kde se mělo spojit s armádou na pobřeží nebo v ústí Dunaje. Murad II. byl zaměstnán bojem ve východní Asii. Protože potřeboval čas, navázal s křížáky jednání v Adrianopoli. Výsledkem byla mírová smlouva na deset let, která byla Vladislavem ratifikována v Szegedu roku 1444. Podle této smlouvy byla osvobozena Niš a Sofia, část území dostal zpět Jiří Brankovič. Murad II. odtáhl znovu do východní Anatólie. Avšak křížáci, zejména Benátčané, císař Ioannes VIII. navrhovali další vojenské akce. Vojsko začalo dále postupovat bulharským územím směrem k Černému moři. Sultán byl šokován křesťanskou věrolomností. S armádou, která byla třikrát tak velká jako křesťanská liga, se rychle vrátil z Malé Asie, přešel s ní přes Bospor a v listopadu již čekal na křesťanské vojsko u Varny. 10. listopadu 1444 došlo k bitvě, v níž našli smrt kardinál Cesarini a Vladislav Jagellonský, zvaný na památku místa, kde padl, Varenčik. Pouze Janu Hunyadimu se podařilo uprchnout.

Bitvou u Varny zvanou „bitva národů“ skončil poslední pokus dát dohromady křesťanské vojsko proti Osmanům se zdůvodněním, že jde o pomoc křesťanské Konstantinopoli. Prohraná bitva, ač se jí císař Ioannes VIII. nezúčastnil, byla vykládána jako trest za zradu víry, jíž se císař dopustil podepsáním unie na florentském koncilu. V tomto duchu agitovali hésychastičtí mniši v Konstantinopoli i v celé říši. Zdůrazňovali věrolomnost západního světa a vytvářeli atmosféru extrémního nepřátelství vůči Západu. Naopak osmanská agrese i přes svoji tvrdost začala být přijímána s pasivitou, ba co více, hledal se určitý modus vivendi.

Murad II. pronikl v roce 1446 do Řecka, kde znovu zničil Hexamilion, opevnění na Korintské šíjí, a již podruhé vyplenil Moreu. Asi 60 000 lidí bylo zotročeno. Despoti Konstantinos a Thomas museli platit tribut a stali se pod přísahou sultánovými vazaly. Nakonec se vyrovnal Murad II. i s Janem Hunyadim, kterému se podařilo utéci do Uher, ale byl zajat v bitvě na Kosově poli (1448). Jediný, kdo přežil, byl Jiří Brankovič, kterého Murad II. učinil svým vazalem. Posledním protivníkem Muradovým byl Skanderbeg v Albánii; jediný vydržel zápasit se sultánem v nerovném boji. Ale i on našel smrt v roce 1468 v albánských horách.

Porazený císař a vítězný sultán

Ioannes VIII. zemřel v roce 1448 a stará císařovna matka Helena prosadila na trůn svého oblíbeného syna Konstantina, který dosud dlel v hlavním městě Morejského despotátu, v Mystře. Bylo to poprvé v byzantských dějinách, kdy byl císař korunován mimo Konstantinopol bez účasti patriarchy, kterého zastoupil místní metropolita.

Konstantinos XI. přibyl do Konstantinopole 12. března 1449 a byl přijat s velkými sympatiemi a důvěrou. V této době mu bylo již čtyřicet let a byl známý svou rozvahou. V boji se osvědčil jako dobrý velitel a v míru jako významný úředník. Morejský despotát svěřil po odchodu do hlavního města svým dvěma bratrům, Thomasovi a Demetriovi.

Prvým císařovým záměrem bylo získat západní státy k ofenzivě proti Turkům. Snažil se marně vzbudit u nich zájem o osud své říše. Snad se po prohrané bitvě u Varny dostavila na Západě únava a neschopnost mobilizovat dále odpor proti osmanské agresi.

Konstantinos se rozhodl pro proklamaci unie. Bývalý kyjevský metropolita, nyní již římský kardinál Isidoros přijel roku 1452, aby unii slavnostně vyhlásil. Většina konstantinopolského kléru se však vyhlášení unie nezúčastnila, protože s ní nesouhlasila. Velkou zásluhu na jejím odmítnutí měl zřejmě Gennadios Scholarios, který stačil ještě před příchodem Isidorovým pronést vášnivý protest proti unii a vzbudit v prostých věřících nedůvěru k chabé pomoci ze Západu. Bylo to zřejmě v téže době, kdy přišli do Konstantinopole z Prahy poslové husitské pražské církve, které vedl Konstantin Platris, zvaný též Anglikos. Gennadios Scholarios i Konstantin Anglikos vyjádřili na veřejném shromáždění v chrámu sv. Sofie v Konstantinopoli negativní postoj vůči papeži a západní církvi a získali tím srdce prostých věřících. Hledali sblížení proti papeži ve společném postupu české utrakvistické a ortodoxní konstantinopolské církve. Gennadios Scholarios připravil otevřený list s řeckým textem a paralelním zněním latinským. Byl adresován všem lidem dobré vůle a všem pražským utrakvistům. List byl podepsán sedmi církevními hodnostáři a byl opatřen voskovou pečetí, takže budil dojem, že byl podepsán konstantinopolským patriarchou.

Negativní postoj k unii vyjádřili jak prostí věřící, tak i příslušníci vysoké aristokracie. Zvláště příznačný je výrok, který pronesl Lukas Notaras (*megas dux*), naturalizovaný Janovan, kterého sblížovaly s Janovem především obchodní zájmy. Prohlásil, že raději přijme turecký turban než papežskou tiaru, čím vyjadřoval názor valné části vládnoucí vrstvy v Konstantinopoli. Bylo ironií osudu, že přes takto proklamovaný postoj oba Notarovi synové museli po příchodu Turků do Konstantinopole zemřít před jeho očima.

Nový sultán Mehmed II. Dobyvatel (1451–1481) byl od svého nastolení přímo posedlý touhou zmocnit se Konstantinopole. Zpočátku veřejně nedával najevo své agresivní válečné plány a západní státy i byzantský císař doufali, že bude pokračo-

vatelem Muradovy relativně mírové politiky. To však byl hluboký omyl. Velice záhy Mehmed II. narušil byzantské evropské pobřeží a dal zbudovat na Bosporu proti Anadol-Hisar novou pevnost, nazvanou Rumeli-Hisar (Boghaz-kesen, „přetínač úžiny“). Byla dokončena v srpnu roku 1452. Nebylo pochyb o tom, že měla sloužit jako důležité místo při vyloďení v blízkosti konstantinopolského opevnění a zajišťovat kontrolu nad Bosporem.

Císař Konstantinos XI. se cítil osamocený, jeho město, o jehož obranu tolikrát poníženě žebral v západní Evropě, bylo ostrůvkem utopeným v mocné převaze islámských dobyvatelů. Jediné, co zbývalo, bylo rychle posílit obranný systém a vytvořit takové podmínky, aby se obklíčení mohli bránit co nejdéle.

Konstantinopol tvořila jakýsi trojúhelníkový poloostrov obehnaný pozemními hradbami, které se táhly kolem města a byly proslavené již od nejranější doby říše. Jen délka hradeb od císařského paláce Blacherny v severní části Konstantinopole k jižní části města, k Marmarskému moři, byla 9 km. Velice dobře byla opevněna východní část města kolem Zlatého rohu a rovněž západní, obrácená k Thrákii, kde se pomalu soustřeďovala většina uherského pozemního vojska. Jak hradební opevnění u Zlatého rohu, tak hrady západní části města byly přerušovány řadou bran, které sloužily k veřejnému užívání nebo jen vojenským účelům. Je pochopitelné, že nejzranitelnějšími místy byly právě brány, kde mohl být očekáván intenzivní nápor osmanských dobyvatelů. Konstantinos XI. se zaměřil na co nejrovnoměrnější rozestavení byzantských obránců.

Poměr vzájemných vojenských sil osmanských a byzantských byl nesouměřitelný, i když se zprávy o počtu ozbrojených vojáků rozcházejí. Uvádělo se, že osmanští Turci měli k dispozici asi 165 000 až 400 000 lidí ozbrojených i neozbrojených, zatímco Byzantinci měli k obraně jen 4 773 ozbrojených mužů, některé prameny uváděly až 7 000 lidí. V tomto počtu byla zahrnuta i pomoc italských republik Janova a Benátek a dobrovolníků z ostrovů Chiu a Rhodu. Byzantské prameny uváděly v té době počet obyvatelstva Konstantinopole na 50 000, z toho 2 000 cizinců, především italských obchodníků, námořníků a vojáků. V obležené Konstantinopoli připadalo na jednoho byzantského obyvatele asi 15 Turků. Rovněž 26 lodí kotvících ve Zlatém rohu nemohlo být proti velkému tureckému loďstvu (400 lodí) zárukou dlouhého odporu v námořních bitvách.

Benátská kolonie v Konstantinopoli, která přislíbila vojenskou a námořní pomoc. Povolala své lodě z Kréty a společně s některými statečnými příslušníky významných benátských rodů, jako byli Cornaro, Mocenigo i Contarini, se zapojila do obrany města. Podobně tomu bylo i s Janovany, kteří na své náklady najali a vyzbrojili družinu žoldnéřů; do jejich čela se postavil známý a úspěšný janovský Giustiniani Longo, představitel jedné z nejvážnějších janovských rodin, kterému císař Konstantinos XI. svěřil dohled nad celým obvodem vnějších hradeb.

S čím tedy mohla byzantská obrana vedená císařem Konstantinem XI. počítat poté, co západní státy zklamaly a žádnou slíbenou vojenskou pomoc nerealizovaly? Nejdříve se přihlásila benátská kolonie v Konstantinopoli, která přislíbila vojenskou a námořní pomoc. Povolala své lodě z Kréty a společně s některými statečnými příslušníky významných benátských rodů, jako byli Cornaro, Mocenigo i Contarini, se zapojila do obrany města. Podobně tomu bylo i s Janovany, kteří na své náklady najali a vyzbrojili družinu žoldnéřů; do jejich čela se postavil známý a úspěšný janovský Giustiniani Longo, představitel jedné z nejvážnějších janovských rodin, kterému císař Konstantinos XI. svěřil dohled nad celým obvodem vnějších hradeb.

oký omyl. Velice záhy
vat na Bosporu proti
ghaz-kesen, „přetínač
o tom, že měla sloužit
no opevnění a zajišťo-

jehož obranu tolikrát
ým v mocné převaze
osílit obranný systém
o nejdéle.

obehnaný pozemními
l nejranější doby říše.
části Konstantinopole
dobře byla opevněna
rácená k Thrákii, kde
a. Jak hradební opev-
rušování řadou bran,
ům. Je pochopitelné,
očekávání intenzivní
a co nejrovnoměrnej-

ch byl nesouměřitelný
řádko se, že osmanští
ých i neozbrojených,
žů, některé prameny
oc italských republik

Byzantské prameny
50 000, z toho 2 000
ců. V obležené Kon-
15 Turků. Rovněž 26
eckému loďstvu (400

tantinem XI. počítat
i pomoc nerealizova-
poli, která přislíbila
polečně s některými
i Cornaro, Mocenigo
i s Janovany, kteří na
la se postavil známý
nejvážnějších janov-
nad celým obvodem

Osmanští obláhatelé měli kromě přesily ještě jednu velkou výhodu. Již od roku 1452 pro ně pracoval uherský inženýr Urban, který vyráběl pro sultána děla. Původně nabídl služby císaři Konstantinovi, ten mu však nemohl za jeho služby dobře zaplatit. U sultána dostal nejen čtyřikrát více peněz, ale i veškerou technickou pomoc. Prvá děla byla ulita v městě Adrianopoli a dopravena k byzantským hradbám. Podstatně přispěla k narušení byzantského nedobytného pevnostního systému nejen z thrácké strany, ale později zejména při dobývání Zlatého rohu.

7. dubna 1453 se pohnula velká část turecké pozemní armády s děly od Adrianopole a směřovala k západní části Konstantinopole. Začal první útok, ve kterém byla vyzkoušena kvalita sultánových děl a síla byzantského opevnění. Velká část hradeb byla neustálou palbou poškozena. Avšak obránci stačili ještě během noci hradeb opravit a vybudovat palisádu. Po setmění přicházeli muži a ženy, přinášeli prkna, kůže, dřevo, pytle a pískem a nahoru dávali sudy naplněné hlínou. Byla to zoufalá a jen dočasná obrana obležených. Protože osmanský útok byl soustředěn na západní straně města, podařilo se janovským lodím, které přivázely obleženým potraviny, proniknout do Zlatého rohu. Snad právě to bylo příčinou, že sultán Mehmed II., aby zbavil obležené možnosti získat jakoukoli pomoc z moře, začal uvažovat o dobytí Zlatého rohu.

Za pomoci italských techniků dal sultán zbudovat jakýsi dřevěný most (*diolkos*) dlouhý asi 12 km; byl ve výši 70 m nad mořem a z 21. na 22. dubna po něm bylo přemístěno 70 osmanských lodí z Bosporu do Zlatého rohu. Celá akce byla chráněna neustálým dělostřeleckým ostřelováním byzantských lodí umístěných ve Zlatém rohu. Nyní byli Turci silní nejen v pozemním vojsku, jež neustále útočilo na konstantinopolské hradeb, ale také na moři. 23. května se znovu objevil v Konstantinopoli před císařem vyslanec Mehmedův a žádal o kapitulaci města. Bylo velkým morálním vítězstvím byzantského lidu a císaře, že odmítli kapitulaci s tím, že město nevydají nikomu a že jsou odhodláni v boji zemřít.

Krátce nato, dne 27. a 28. května 1453, se shromáždilo všechno pravoslavné i katolické obyvatelstvo města ve velké procesí, které za zvuku kostelních zvonů procházelo podél hradeb a zastavovalo se tam, kde byly hradeb nejvíce poškozeny.

Žehnali těmto místům ikonami, které nesli na ramenou. Procesí se účastnil i císař. Pronesl svoji poslední řeč svědčící o velké osobní statečnosti, k níž nabádal také své spolubojovníky. Připomenul jim, že jsou potomky hrdinů starého Řecka i Říma. Všichni přítomní pak slíbili císaři, že obětují svůj život za Konstantinopol a pravoslaví, a odešli do chrámu Boží Moudrosti, kde se konala po pětíměsíční přestávce velká mše. Ortodoxní křesťané se totiž chrámu vyhýbali, protože zde byla, i když formálně, vyhlášena unie za přítomnosti patriarchy Isidora. V této době je však spojilo velké společné neštěstí a utrpení. Pravoslavní i katoličtí obyvatelé Konstantinopole, Řekové, Italové i Katalánci k sobě našli cestu ve společném obřadu. Byl to jediný okamžik v závěru byzantské historie, kdy bylo možno hovořit o skutečném sjednocení konstantinopolské a latinské církve.

29. května nastoupil hlavní útok osmanských Turků, který probíhal ve třech etapách. Soustředil se znovu na západní část opevnění, kde byly na několika místech prolomeny hradby a branami pronikali první dobyvatelé. Elitní pluky janičářů nastoupily v poslední fázi boje, aby dokončily krvavou řež již přímo v Konstantinopoli. V této bitevní vřavě našel smrt i statečný Konstantinos XI., jehož tělo po skončení bitvy nebylo možno identifikovat. Jak bylo zvykem, dobyvatelé pak plenili město celé tři dny. Očití svědkové, kteří zanechali zprávu o dobytí Konstantinopole, vypovídají shodně o vybíjení křesťanského obyvatelstva bez rozdílu majetku a postavení. Jen malý počet křesťanů se zachránil na benátských lodích. Nebyly ušetřeny chrámy a kláštery – byly vydrancovány a oloupeny o své poklady. Jen chrám sv. Apoštolů ušel jako zázrakem velkému plení. Janovská čtvrť Galata se poddala sultánovi, který ji zachoval a ponechal jí obchodní privilegia.

Zpráva o pádu Konstantinopole se rozletěla do celého tehdejšího světa a konečně vytrhla z letargie vládnoucí vrstvy rozhodující v této době o osudech politického vývoje Západu i Východu. Byli to zejména italská obchodníci, často očití svědkové tragických událostí v Konstantinopoli, kteří názorně na svých osudech dokazovali hrozbu osmanského neúprosného útoku ve Středomoří a na Balkáně.

Eneas Sylvius, pozdější papež Pius II. Piccolomini, prý při zprávě o pádu Konstantinopole plakal a srovnával její pád s „druhou smrtí Homéra a Platóna“. V letech 1459–1460 se pokusil vyhlásit nové křížové tažení proti bezbožným islámským útočnickům, ale unavená západní Evropa, zejména Francie po skončení stoleté války, i střední Evropa, vyčerpaná dlouholetými husitskými válkami, nereagovala, a proto jeho výzva zůstala jen zbožným přáním na papíře. Bezprostředním odrazem událostí na Bosporu byly strach a lítost nad pádem krásného města, jež byly literárně ztvárněny v četných dobových žánrech, jako byly „Nářky“ a „Pláč“ nad pádem „druhé Říma“. Obě formy byly velmi známé i ve slovanském prostředí a rozšířeny zejména v ruském podání.

Osudy palaiologovského rodu byly velmi pohnuté. Jednotliví příslušníci skončili svůj život v různých částech Evropy, rozptýleni, bez vzájemné opory i pomoci. Snad to bylo i výrazem jejich předcházejících rivalit a věčných sporů a nesouladů, jež podstatnou měrou přispěly k dobytí poslední enklávy byzantského panství, despotátu Morejského s centrem Mystrou na Peloponésu. Zde mezi sebou bojovali synové posledního statečného císaře Konstantina XI., Thomas a Demetrios, kteří byli přemoženi Mehmedem v roce 1460. Thomasu Palaiologovi se poté podařilo utéci do Itálie, kde byl dobře přijat kardinálem Bessarionem u papežské stolice a velmi uspokojivě hmotně zaopatřen. Jeho bratr Demetrios se vydal do rukou sultána, který mu povolil pobývat na svém dvoře v Adrianopoli. Demetrios se stal mnichem a zůstal jím až do své smrti v roce 1470. Pokračování palaiologovského rodu se uskutečnilo až sňatkem dcery Thomase Palaiologa Zoe (Sofie) s ruským carem Ivanem III. v roce 1472. Začala se tak legalizovat idea „třetího Říma“ a Moskva se stala významným centrem politického a církevního života a bedlivou strážkyní odkazu čisté ortodoxní víry s nesmírnou mezinárodní prestiží.

Kromě Morejského despotátu ještě vzdorovalo Trapezuntské císařství pod vládou Komnenovců, jež si sultán definitivně podřídil v roce 1461. Jeho vládcí však neskončili tak, jako příslušníci rodu Palaiologů – byli po dvouletém věznění v Adrianopoli fyzicky zlikvidováni.

Rovněž italské republiky Benátky i Janov se musely smířit se zmenšenými obchodními transakcemi ve Středomoří, Černém moři či v Levantě. Janovská signorie ztratila důležité přístavy v Černomoří a její aktivita se omezila jen na oblast ostrova Chiu (do roku 1566). Benátská republika ztratila ještě více, téměř všechny územní zisky z doby čtvrté křížové výpravy. Zůstaly jí jen Kréta (do roku 1669) a v Jónském moři Korfu. Podstatnou ranou bylo i dobytí ostrova Rhodu Turky v roce 1522 a vyhnání příslušníků johanitského řádu a poté pád Kypru v roce 1571. Tím zmizely ze Středomoří dvě pevné základny možného organizovaného odporu proti Osmanům.

Osmanské vítězství nad Byzancí v roce 1453 nebylo jen výsledkem systematického vojenského náporu cílevědomého útočníka; bylo umožněno vnitřním rozkladem byzantské společnosti, jež nebyla schopna po úspěšné rekonquistě v roce 1261 zvládnout hospodářsko-sociální vývoj uvnitř říše a potácela se v chronických krizích, které nebyly ničím jiným než odrazem slabé a nepevné politické vlády. Byzantská feudální vrstva nebyla oporou centrální moci a stále více směřovala k odstředivým tendencím a k politické a ekonomické nezávislosti. Střední vrstvy jí byly podřízené nebo byly ve vleku podnikavých italských republik, zejména Benátek a Janova, do jejichž služeb musely vstoupit. Italský obchodní kapitál nejen prolнул ekonomickou strukturu pozdní byzantské společnosti, ale částo ovlivňoval i zahraniční politiku císařského byzantského dvora. Ani závislé rolnictvo, vystavené nepřetržitěmu vykořisťování stupňovanému ještě osmanskými záboru, nemohlo být spolehlivou ekonomickou zálohou a oporou.

Co tedy zůstalo! Po dobytí Konstantinopole se stal ostrov Kréta asylem uprchlíků a utečenců z hlavního města či jiných oblastí byzantské říše. Mezi nimi bylo mnoho vzdělavců a umělců, kteří v příznivé atmosféře rozvíjeli a uchovávali kulturní byzantskou tradici a antické dědictví. Jejich zásluhou a za význačného přispění italského obyvatelstva na Krétě se toto kulturní dědictví dostalo do Itálie, kde se stalo důležitou složkou italské renesance a humanismu.

Zachována také zůstala církevní ortodoxní organizace v čele s patriarchou v Konstantinopoli, jímž byl jmenován Gennadios Scholarios. Uchování této instituce bylo jediným prostředkem jak udržet v nejtěžších dobách spojení s lidem, jak tlumočit dědictví byzantské civilizace a řecké kultury. V období nejtěžšího útisku byla církev jedinou kulturní silou, jež později přispěla k tomu, že se vytvořil základ identity národní, a to nejen u Řeků, ale i u ostatních slovanských národů a Albánců, kteří si vybojovali svoji národní nezávislost v 19. století.